

СТАЛИЙ РОЗВИТОК, ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ТА АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА

УДК 330.34:338.24:502.1-047.52

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНИМИ ПРОТИРІЧЧЯМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Петрушенко М.М., к.е.н.
Сумський державний університет

У статті розроблено концептуальні підходи до управління екологічними протиріччями розвитку національного господарства, в їх послідовності: від актуалізації – до формування організаційно-економічного механізму. Серед основних складових запропонованої концепції виокремлено систему, принципи, методи та інструменти управління екологічними протиріччями та практичні підходи до прийняття відповідних управлінських рішень на рівні національної економіки. Сформульовано авторське визначення поняття “екологічне протиріччя розвитку національної економіки” в його вузькому та широкому значеннях.

Ключові слова: національна економіка, екологічні протиріччя, концепція, управління, розвиток.

In the article the conceptual approaches to environmental contradictions management of the national economy are developed, of their sequence from the actualization to the formation of the organizational-economic mechanism. The main components of the proposed concept are the following: the system, the principles, methods and tools of environmental contradictions management and practical approaches to the decision-making at the level of the national economy. The author's definition “ecological contradictions of the national economy” is formulated in its wide and narrow content.

Keywords: national economy, environmental contradictions, concept, management, development.

Актуальність проблеми. Національна економіка на сучасному етапі її розвитку стикається з цілою низкою протиріч. Деякі з них у силу своєї об'єктивності не залежать від часового та просторового

вимірів економіки, криються в глибокому розумінні сутності соціально-економічних відносин, багато в чому пояснюють їх еволюцію та, відповідно, є першопричинами сьогоднішніх характеристик як у галузевому, так і в територіальному розрізах економічної системи країни. При цьому недостатня увага, порівняно з іншими аспектами дослідження національної економіки, приділена, по-перше, загальнонауковому та теоретико-економічному поглядам на сутність протиріччя та його екологічний зміст, як у широкому, так і, особливо, вузькому значеннях. По-друге, не в повній мірі врахована специфіка територіального рівня розгортання суперечностей, пов'язаних із використанням природно-ресурсного потенціалу і вирішенням проблеми забруднення навколишнього середовища в межах певних територій країни. По-третє, особливо актуальними та водночас мало розкритими залишаються питання управління екологічними протиріччями взагалі та в рамках територіально-економічних систем, зокрема. При цьому дискусійними є питання власне можливостей такого управління. Найбільше привертають увагу чинники пріоритетного для національної економіки напряму суспільного розвитку, а саме сталого розвитку, в його трансдисциплінарних соціо-екологічних та еколоґо-економічних аспектах, із урахуванням суперечливих інтересів і внутрішніх протиріч.

Аналіз останніх наукових досліджень. Еволюція еколоґо-економічного наукового напряму пов'язана з дослідженнями В.І. Вернадського [1], О.Ф. Балацького [2], Б.В. Буркинського, В.Н. Степанова, С.К. Харічкова [3] та інших засновників економіки природокористування та охорони навколишнього середовища в нашій країні.

Протиріччя функціонування та розвитку економіки, зокрема, національного господарства, в тому числі й із екологічного погляду висвітлені в працях як закордонних, так і вітчизняних вчених. Так, результати дослідження [4] доводять існування низки протиріч між процесами користування природними ресурсами та сталим розвитком національних економік. У роботі М.В. Фоміної [5] проведено аналіз протиріч сталого розвитку в умовах глобалізації, узагальнено теоретико-методологічні основи сталого розвитку нестійких соціально-економічних систем. Ю.М. Бажал у статті [6] досліджує протиріччя науково-технологічної сфери української економіки, зокрема, взаємозв'язок

кадрового наукового потенціалу та продуктивності національного господарства. В роботі [7] розкрито протиріччя в інституціональному забезпеченні фінансової системи України та визначено їх вплив на структурні деформації ринку фінансових послуг у нашій державі в умовах світової економічної кризи. В статті [8] висвітлюються теоретико-методологічні аспекти протиріч розвитку некомерційного сектору економіки.

Проте невирішеними залишаються питання, пов'язані з управлінським впливом на екологічні протиріччя з їх оптимізацією та використанням їх потенціалу в напрямку збалансованого розвитку національного господарства.

Метою роботи є формування концепції управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки. При цьому, вирішуються наступні завдання: формулювання поняття екологічного протиріччя в проекції розвитку національної економіки; встановлення взаємозалежностей між чинниками екологічних протиріч і сферою національної економіки; формування складових концепції управління екологічними протиріччями у взаємозв'язку з етапами їх дослідження в контексті розвитку національної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Отже, тема протиріччя є надзвичайно глибокою та складною. В даному дослідженні, не заглиблюючись у її філософське бачення, все ж зазначимо наступне. Протягом останнього часу науковцями різних економічних напрямів і шкіл актуалізуються загальнонаукові питання, що знаходяться на перетині філософії, психології та соціальних наук, зокрема, економіки, такі як: методологія, гносеологія, генезис тощо; та більш вузькі та спеціалізовані: економічна поведінка, управління змінами, управління знаннями й т. ін. При цьому в світлі швидкої еволюції економічної парадигми відповідні поняття набувають нового значення. Протиріччя ж у даному контексті залишаються, як правило, поза межею уваги. При цьому основою теоретичних поглядів на протиріччя є два підходи: діалектичний і формально-логічний.

Підхід формальної логіки передбачає конструювання та дослідження правил перетворення ідей, які зберігають їх істинне значення незалежно від змісту понять, які входять у дані ідеї. Проте категоричність даного підходу, тобто переслідування мети збереження істинної форми ідеї

без загострення уваги на змісті відповідних понять, має свої недоліки, що полягають, насамперед, у тому, що формальна логіка не відображає різницю між мисленням і знанням як продуктом мислення; її поняття не можуть у достатній мірі пояснити утворення складних знань [9].

Натомість діалектичний підхід має перевагу у вигляді свого, можливо, також недосконального з фундаментальних позицій, проте комплексного, емпіричного характеру, що надзвичайно важливо у плані використання діалектики як підґрунтя для здійснення реального управлінського впливу на протиріччя різного роду [10]. З погляду діалектики “...самі протиріччя є внутрішнім джерелом руху та самовдосконалення.., що забезпечує подолання негативних тенденцій у ході його розвитку” [8, с. 21].

У свою чергу, Карл Поппер у роботі [11] захищає підхід формальної логіки, згідно з основним законом якої два протилежні погляди не можуть бути істинними одночасно. За думкою філософа, ідея сприйняття протиріччя як об’єктивної даності, без запобігання їх появи є шкідливою та навіть небезпечною. Тобто необхідно здійснювати управлінський вплив на будь-які протиріччя. Також із поняттєво-термінологічних позицій доцільно використовувати замість поняття “протиріччя” терміни “конфлікт”, “протилежна тенденція”, “протилежний інтерес”.

Слід зазначити, що крім порівняння двох указаних вище підходів (підходу формальної логіки та підходу діалектики) в історії дослідження діалектичного знання були намагання протиставити нові концепції традиційним поглядам, що беруть свій початок ще з часів Платона. Так, автор роботи [12] висуває концепцію “негативної діалектики”, в якій ставить під сумнів тезу про те, що заперечення як складова, що визначає специфіку діалектичного підходу, далеко не завжди є позитивним у контексті проведення дослідження та, як наслідок, отримання більш реалістичних його результатів.

На наш погляд, ураховуючи загальноприйняте бачення поняття “протиріччя”, що виходить із концептуальних положень діалектики [11; 13], формальної логіки [9], діалектичної логіки [14] та синергетики [15], ґрунтується, передусім, на новітніх надбаннях трансдисциплінарної сфери знань [16], зокрема, щодо власне взаємозв’язків економічного та екологічного наукових напрямів [3], а також думки щодо особливостей конфліктного функціонування та розвитку економічних систем у складному

швидко змінюваному навколишньому середовищі, що викладені в роботі [17], – *екологічне протиріччя розвитку національної економіки* (в широкому розумінні) – це принцип системної взаємодії протиставлених і взаємопов’язаних екологічних і економічних чинників, які розглядаються в межах території певної країни та обумовлюють її розвиток і спричиняють екологічні конфлікти, що можуть мати антагоністичний характер, а, отже, загрожувати безпеці держави.

У вузькому значенні досліджувані протиріччя постають у формі *потенційних екологічних конфліктів*, які несуть у собі потенціал як деструктивних наслідків і, відповідно, еколого-економічних і соціальних збитків, так і конструктивну складову розвитку національної економіки.

Відповідно, контекстуальними особливостями досліджуваного поняття (“екологічне протиріччя розвитку національної економіки”) є наступні:

- логіко-діалектична *феноменальність*, яка проявляється, по-перше, в його об’єктивній сутності, що пізнається в результаті досвіду; по-друге – в тому, що воно є водночас і принципом пізнання, і природним явищем – першоосновою суспільного розвитку;
- *синергетична* сутність взаємозв’язків між екологічною та економічною складовою суспільного розвитку: докільля та економіка як єдине ціле (холістичний принцип) водночас у своїй взаємодії постають у вигляді протилежностей (діалектичний принцип);
- акцент уваги на факторі *протистояння* (протидії, протиборства) між учасниками економічної діяльності (з погляду їх екологічних інтересів);
- з *управлінського* погляду як і будь-яке інше явище може піддаватися цілеспрямованому впливу; водночас як принцип породжує певні обмеження щодо зміни власного змісту та форми та, зі свого боку, впливає на розвиток національної економіки;
- характерною рисою є *потенційність* впливу, що, з однієї сторони, може бути недооцінена, а, з іншої, – може бути вчасно призупинена;
- орієнтація на потенціал *конфліктної* протидії між учасниками еколого-економічної діяльності;
- загострення уваги на можливості *антагонізму* пролонгації

конфліктної взаємодії, який є недопустимим із погляду безпеки як на рівні індивіда чи держави, так і в соціальному, економічному чи екологічному аспектах.

Загалом при дослідженні системи управління екологічними протиріччями, що складається з відповідного механізму (реалізація процесу управління) та структури (підтримання та забезпечення реалізації процесу управління) в сфері національної економіки (рис. 1), остання розглядається, передусім, із адміністративно-територіального погляду (територіально-економічні системи), поряд із аспектами її поділу на галузі та сфери, крізь призму концепції сталого розвитку та теоретико-методологічних положень економічного потенціалу, в яких закладено роль підтримання вказаного розвитку.

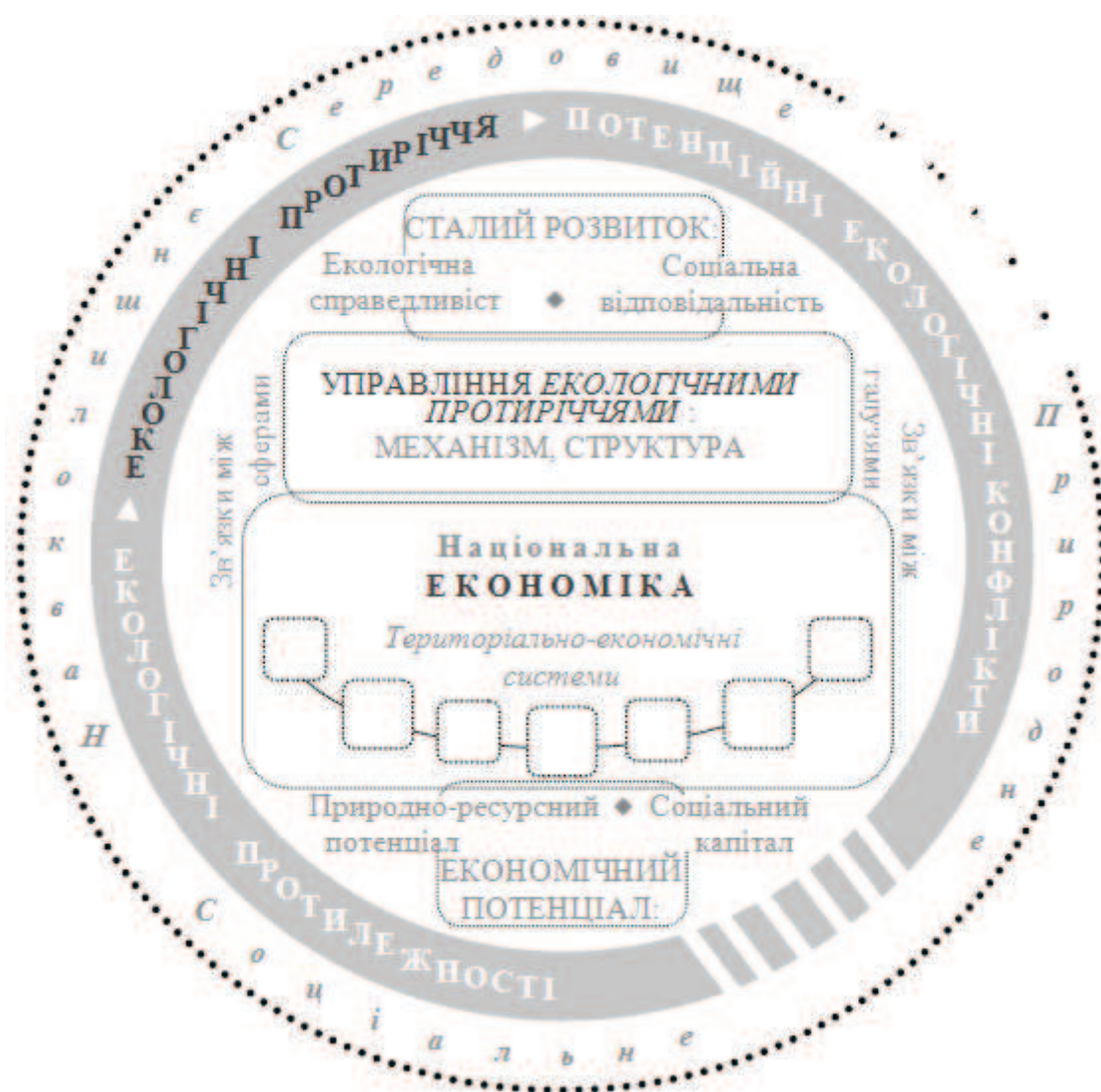

Рис. 1. Управління екологічними протиріччями в сфері національної економіки

Акцент уваги при цьому припадає на вектори екологічної справедливості та соціальної відповідальності та, відповідно, природно-ресурсну та соціальну складові економічного потенціалу держави. При цьому система національної економіки є відкритою; зовнішнє середовище також розглядається із природно-екологічного та соціального поглядів.

Екологічні протиріччя розглядаються, в свою чергу, в широкому контексті, тобто досліджується весь континуум взаємозв'язку послідовностей “екологічні протилежності – екологічні протиріччя – потенційні екологічні конфлікти”. При цьому факт відповідних конфліктних ситуацій в активній формі розглядається як наслідок екологічних протиріч.

Взаємопов'язаність зазначених вище завдань даного дослідження відображена в послідовності обґрунтування та прийняття управлінських рішень щодо розв'язання екологічних протиріч розвитку національної економіки (рис. 2).

Сутність взаємозв'язків між представленими на рис. 2 етапами полягає в наступному:

I – значущість екологічних протиріч доводить необхідність управління ними на наукових економічних засадах;

II – детальний аналіз сутності та змісту екологічних протиріч спрямовує акцент уваги на їх наслідки та форму потенційних екологічних конфліктів;

III – соціоприродний зміст екологічних конфліктів спричиняє необхідність узагальнення та поглиблення відповідних підходів у контексті потенціалу та розвитку національної економіки;

IV – потенційні екологічні конфлікти як об'єкти управління потребують моделювання та здійснення прогностичної оцінки їх впливу на економіку;

V – формування організаційно-економічного механізму та його окремих складових на основі результатів оцінки та запропонованої моделі управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки.

Загалом основними складовими запропонованої в даному дослідженні концепції управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки є наступні:

Рис. 2. Концепція дослідження проблеми управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки: від актуалізації – до формування організаційно-економічного механізму

- система управління екологічними протиріччями, основними елементами якої є відповідний організаційно-економічний механізм і структура управління (територією, галуззю, елементами інфраструктури);
- підходи, принципи, методи та інструменти дослідження та управління екологічними протиріччями функціонування та розвитку національної економіки;
- науково-методичні та практичні аспекти прийняття управлінських рішень щодо розв'язання екологічних протиріччів на рівні конкретних територіально-економічних систем національного господарства.

Висновки та перспективи подальших наукових розробок у даному напрямі. Таким чином, в результаті даного дослідження: по-перше, дано авторське визначення поняття “екологічне протиріччя розвитку національної економіки” в широкому та вузькому значеннях; по-друге, розроблено концептуальні підходи до управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки, що ґрунтуються на положеннях діалектичної логіки та синергетики; по-третє, в результаті аналізу ключових моментів дослідження представлено його взаємопов'язані етапи в теоретико-методологічному ланцюгу: “актуалізація – методологія – аналіз форми та наслідків – принципи вдосконалення – моделювання та оцінка – формування механізму” управління екологічними протиріччями розвитку національної економіки.

У подальшому більш поглиблений аналіз буде спрямований на окремі інструменти та методи управління екологічними протиріччями національного господарства в аспектах його функціонування та розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Балацкий О.Ф. Экономика чистого воздуха / О.Ф. Балацкий. – К.: Наукова думка, 1979. – 295 с.
3. Буркинский Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинский, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999. – 350 с.
4. Mensah A.M. Sustainable resource use & sustainable development: a contradiction?! / A.M. Mensah, L.C. Castro. – Bonn: Center for development research University of

- Bonn, 2004. – 22 p.
5. Фоміна М.В. Сталий розвиток в умовах глобалізації: протиріччя та чинники / М.В. Фоміна // Сталий розвиток економіки. – 2011. – №7. – С. 6–11.
 6. Бажал Ю.М. Основне протиріччя науково-технологічної сфери української економіки / Ю.М. Бажал // Статистика України. – 1999. – №4. – С. 17–23.
 7. Коляда Т. Інституційні протиріччя фінансової системи та їх вплив на структурні деформації ринку фінансових послуг України в умовах світової економічної кризи / Т. Коляда, Ю. Прозоров // Вісник Київського національного університету ім. Т Шевченка. Серія: Економіка. – 2009. – №115. – С. 33–35.
 8. Волкова Г.Г. Противоречия развития некоммуерческого сектора экономики: теоретико-методологический аспект / Г.Г. Волкова // Известия Саратовского университета. Серия Экономика. Управление. Право. – 2011. – Т. 11. – Вып. 1. – С. 20–23.
 9. Формальная логика / // Свободная энциклопедия Википедия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Формальная_логика.
 10. Садовский В.Н. Карл Поппер, Гегелевская диалектика и формальная логика / В.Н. Садовский // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 139–148.
 11. Поппер К. Что такое диалектика? / К. Поппер // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 118–138.
 12. Adorno T.W. Negative Dialektik / T.W. Adorno. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1966. – 414 S.
 13. Wilde L. Logic: dialectic and contradiction / L. Wilde // The Cambridge companion to Marx: [Ed. T. Carver]. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – P. 275–295.
 14. Батищев Г.С. Противоречие как категория диалектической логики / Г.С. Батищев. – М.: Высшая школа, 1963. – 119 с.
 15. Князева Е.Н. Мыслить синергетически значит мыслить диалектически / Е.Н. Князева // Актуальные вопросы диалектики (историко-философские аспекты) : тезисы XIII-й ежегодной научно-практической конференции Кафедры философии РАН (Москва, 31 января – 1 февраля 2000 года) / Отв. ред. Э.В. Гирусов. – М.: Кафедра философии РАН, 2000. – С. 113–117.
 16. Handbook of transdisciplinary research / [Edit. G. Hirsch Hadorn, H. Hoffmann-Riem, S. Biber-Klemm etc.]. – Bern: Springer Science + Business Media B.V., 2008. – 448 p.
 17. Моделирование и анализ конфликтов в социально-экономических системах / [Под ред. В.И. Новосельцева]. – Воронеж: Науч. книга, 2011. – 310 с.